№ 130: ЕСТЕТИКА ВІРИ

«Купіль сліз». Плач у східнохристиянській літургійній традиції

МАКСИМ ТИМО

31 ГРУДНЯ 2025

Плач і сміх. Ці два феномени, начебто протилежні, мають важливу спільність: у них утілюється щось невидиме й невловне в людині. Використовуючи літургійну мову, можна сказати, що вони є символами душі. Сльози пливуть не лише з очей, а й із серця, цього таємничого осердя, загадкового для самої особи та для довколишнього світу. Сльози, крім того, маркують земне життя: із ними людина приходить у цей світ, і з ними її проводять із нього.

Ніколас Мас, «Стара жінка за молитвою» (фрагмент), 1656 рік

Як трактувати сльози побожній особі? Як солону рідину, що утворюється у слізних залозах, чи як психосоматичний феномен, у якому можна розгледіти слід трансцендентного? Що кажуть нам про сльози Біблія та християнська традиція?

Сльози як реакція на екзистенційні збурення

Біблія часто й відверто звертається до теми сліз. Одна із її книг – «Плач Єремії» – навіть має відповідну назву. Годі перелічити всі уривки, що стосуються сліз; спинімося бодай на книзі Псалмів, повній щирих звертань до Бога. Утиски, страждання, несправедливість і біль, які переживає псалмоспівець, виливаються у слізну молитву: «Знемігся я од стогнання мого; зволожу кожної ночі ложе моє, слізьми моїми постіль мою зрошу» (Пс 6, 7); «У моїй скруті до Господа візвав я, заволав до Бога мого. І Він почув мій голос із Свого храму, і моє благання дійшло до вух Його» (Пс 17, 7); «Вислухай, Господи, мою молитву, нахили вухо до благання

мого, не будь глухим на мої сльози» (Пс 38, 13).

Сльози – це втілення людської безпомічності перед несправедливістю світу, та водночас – утіха для праведника, який шукає підтримки й помочі в Бога. Це парадоксальний вихід зі скрутної ситуації, коли тільки на Бога й можна покластися. Сергій Авєрінцев, коментуючи особливості псалмів, указує, що всі біди, яких зазнає псалмоспівець, «слугують лише фоном для нездоланної надії на спасіння: у критичний момент стогін і плач, звернений до Ягве "з глибини", буде почутий, а вкрай скрутне становище, яке начебто не залишало жодної можливості спасіння, виявиться перевершеним грандіозністю незбагненного й остаточного фіналу».

Сльози покаяння

У патристичній і літургійній традиції тема сліз найтісніше сплелася з темою покаяння. Плач, який пливе зі скрушеного серця покутника, – це важлива тема для багатьох східних Отців Церкви. Теодор Студит, Симеон Новий Богослов, Ісаак Сирін, Йоан Ліствичник – ось лише кілька авторів, які звертають особливу увагу на роль сліз у містичному досвіді людини під час молитви, особистої чи спільнотної. Для них плач має вимір не так психологічний, як пневматологічний, духовний; це не просто плід розчулення чи розпачу, а Божий дар. Щира слізна молитва неможлива без правдивого смирення – усвідомлення свого становища перед Богом. Плач приносить очищення від гріхів і пристрастей.

Отці ще більше підкреслюють важливість молитовного плачу, коли стверджують, що сльози – це своєрідна хрещальна купіль, у якій людина відроджується й оновлюється. Волога сліз, як зауважує дослідник патристичного богослов'я Олів'є Клеман, походить із джерела води хрещення, а значить – із первісних вод, слухняних Духові (пор. Бут 1, 2). Хрещення Духом, свідома актуалізація хрещальної благодаті, ототожнюється з хрещенням сльозами.

Глибокого драматизму тема сліз набуває в літургії Великого посту. Богослужбові тексти говорять про плач як про одну з найважливіших ознак покаяння, розчулення й визнання своєї гріховності перед Богом. Квінтесенція покутної тематики – це об'ємний гімнографічний твір святого Андрея Критського (†660), відомий під назвою «Великий покаянний канон». Сьогодні цей текст часто критикують за самоприниження («Згрішив я, Господи, більше за всіх, один згрішив перед Тобою»; «Ніхто ніколи не згрішив перед Богом більше, ніж я»; «Затьмарив красу душі своєї утіхами пристрастей і ум свій повністю перетворив я на нечистоти»), приголомшливе чи не зовсім зрозуміле для сучасної людини. Проте мало хто звертає увагу на інший бік цього

унікального поетичного тексту – незвичайну інтимність і ніжність молитовних зітхань, на щирі, позначені мало не дитячою наївністю та простотою благання: «Сльози очей моїх, Спасе, і щирі зітхання з глибини приношу, благаючи серцем: згрішив я, Боже, перед Тобою, очисти мене»; «Омий мене, Владико, в купелі сліз моїх, убіли, наче сніг, одяг тіла мого – благаю Тебе»; «Зціли від тління смиренну мою душу, о Спасе, єдиний лікарю, приклади мені пластир, єлей і вино – діла покаяння та сльози зворушення».

Смиренні сльози каяття, які є Божим даром, переростають у своєрідний дар людині Богові. Іноді сльози – це єдине, що може принести той, хто збився зі шляху й заблукав. І ці слози здатні стати новим початком, як для апостола Петра чи блудниці (див. Мк 14, 72; 14, 1-11).

Сльози скорботи

Особливе місце тема плачу посідає в похоронному богослужінні. У чудовій серії лекцій «Літургія смерті», присвяченій християнському розумінню смерті, Олександр Шмеман згадує про два пласти сучасного Чину поховання. Давній пласт, до якого належать псалом 118 і молитва «Боже духів і всякої плоті», віддзеркалює первісне християнське сприйняття смерті в тісному зв'язку з таїнством Христової смерті й воскресіння. Пізніший пласт, утілений у літургійній гімнографії, сформувався вже більше на основі елліністичних уявлень про посмертну долю людини, про смерть як страшну загрозу, що нависає над кожним із нас і відділяє особу від рідних і близьких. Природно, що така перспектива пригнічує та викликає гіркі ридання: «Плачу і ридаю, коли роздумую про смерть, і бачу у гробі лежачу, на образ Божий утворену, нашу красу, неподібну, безславну, без вигляду».

Не можна, втім, заперечити, що відхід людини пов'язаний із болем і скорботою, які кожен має право виразити через сльози. Оплакувати втрату близької особи – явище цілковито нормальне, і з цього погляду літургійна гімнографія реалістична й навіть терапевтична. Павло Флоренський у «Філософії культу» тонко зауважує: «"З надгробним риданням співаючи пісню: алілуя, алілуя, алілуя", – чуємо ми на кожній панахиді заклик Церкви, який пояснює ним природу богослужіння. Адже в перекладі це означає: перемінюючи, перетворюючи, переображуючи своє ридання біля гробу близьких, дорогих і милих серцю, свою нестримну скорботу […] у тріумфальну, переможно-радісну хвалу Богові – в "алілуя" – у ту пісню, яку співають самі небесні сили. […] Надгробний піснеспів можна передати ще й так: роблячи пісню "алілуя" – пісню "хваліте Бога" – надгробним риданням, замість надгробного ридання. Нелюдська, безпросвітна, непереображена пітьма відчаю стає людяною тоді, коли просвітлюється, коли переходить у пориви хвали Всевишньому». Флоренський робить із цих

спостережень висновок про саму природу християнського культу: «Призначення культу – саме перетворювати природне ридання, природний крик радості […] на священну пісню, священне слово, священний жест».

Сльози як місце зустрічі з Божим милосердям

І біблійну, і подальшу християнську традицію пронизує переконання, що Бог бачить і відчуває наш плач, що для Нього важлива кожна людська сльоза. Молитва перед Причастям, яку приписують святому Симеонові Новому Богослову, вражає щирим і теплим визнанням Божого милосердя: «Не скрита від Тебе, Боже мій, Творче мій, Визволителю мій, ні краплинка сліз, ані навіть частина краплини»; вона перегукується з есхатологічним прозрінням Йоана Богослова про остаточну повноту Господньої справедливості й любові: «І витре [Бог] кожну сльозу з очей їхніх; і смерти не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо все попереднє минуло» (Одкр 21, 4).

У візантійських літургійних текстах часто йдеться про плач Петра, який усвідомив свої страх і слабкість перед лицем добровільних страждань Ісуса. А слова про сльози блудниці, що лунають у Велику середу, підкреслюють парадоксальність Євангелія: «Зневірена життям своїм і всім відома своїм норовом, миро несучи, приступила до Тебе і візвала: “Не відкинь мене, блудну, Народжений Дівою! Не погордуй слізьми моїми, Радосте Ангелів! Але прийми мене каянницею, яку не відкидав Ти і грішницею, Господи, заради великої Твоєї милости!” […] Приступила жона зловонна і осквернена, сльози проливаючи на ноги Твої, Спасе, і страсті звіщаючи: “Як піднесу я очі на Тебе, Владику?” Але Ти сам прийшов спасти блудницю! Мене з глибин, померлу, воскреси». Ця тема набуває додаткової напруги в контексті протиставлення двох образів: блудниці й апостола. Юда, якого покликав Ісус, який чув Його слова й бачив Його чудеса, відступає від Учителя та має намір видати Його. Жінка, яка потопала в блуді, за покликом серця приходить до Ісуса та знаходить у Ньому сенс життя.

З таких текстів променіє невимовне милосердя Господа, відкритого до людини в будь-яких обставинах. Нам необхідно лише відкритися до Нього навзаєм. Сльози можуть стати місцем зустрічі людини з Богом.

Сльози як провісник радості

Найважливіший ранок у людській історії – ранок «першого дня тижня» (Мк 16, 2) – дає християнинові вичерпну відповідь про сльози. Прибиті горем, зболені, але вірні жінки йдуть до гробу, щоб учинити традиційний обряд над тілом Померлого. Та перед ними відривається гріб – і нове життя, яке з гробу засяяло. Це літургійний лейтмотив Пасхи й Неділі мироносиць: «Рано-вранці поспішали мироносиці до гробу Твого, ридаючи, але став перед ними Ангел і прорік: “Час ридань минув, не плачте, а Воскресіння апостолам звістіте”».

Гіркі сльози смертельного смутку перемінюються в радість воскресіння. Людська логіка, зосереджена на поразці, розсіюється у світлі пасхального ранку: «Ось бо прийшла через хрест радість усьому світові». Сльози – це важливий досвід людської драми, та вони можуть стати також дверима в нове життя. Пасхальний вимір найважливіший для християнського плачу.

МАКСИМ ТИМО 31 ГРУДНЯ 2025

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**